

**Biznesa augstskola „Turība”
Sigita Šimbelytė**

PROMOCIJAS DARBA KOPSAVILKUMS

**ĪPAŠO ZINĀŠANU PIEMĒROŠANAS
ĪPATNĪBAS UN PROBLEMĀTIKA
PIERĀDĪJUMU SNIEGŠANĀ
LIETUVAS KRIMINĀLPROCESA
IETVAROS**

Studiju programma: Juridiskā zinātne

**Izstrādāts doktora grāda iegūšanai
Juridiskās zinātnes nozarē,
Krimināltiesību apakšnozarē**

Rīga 2015

Zinātniskais vadītājs:

Prof. Dr. iur. Hendrik Malevski

Oficiālie recenzenti:

Prof. Dr. iur. Sandra Kaija

Dr. iur. Juris Juriss

Prof. Dr. iur. Vidmantas Egidijus Kurapka

Promocijas darba aizstāvēšana notiks Biznesa augstskolas „Turība” Juridiskās zinātnes nozares promocijas padomes atklātajā sēdē plkst 14.00, 2015.04.06. Biznesa augstskolas “Turība” Juridiskajā fakultātē, Rīgā, Graudu ielā 68, C 108. telpā.

Ar promocijas darbu un tā kopsavilkumu var iepazīties Biznesa augstskolas “Turība” bibliotēkā, Rīgā, Graudu ielā 68.

Juridiskās zinātnes nozares promocijas padomes priekšsēdētājs:

Prof. Dr. iur. Aivars Endziņš

Juridiskās zinātnes nozares promocijas padomes sekretārs:

Prof. Dr. iur. Ingrīda Veikša

©, 2015

© **Biznesa augstskola „Turība”, 2015**

IEVADS

Saskaņā ar Lietuvas Republikas Satversmi valsts pārvaldības iestāžu pienākums ir nodrošināt sabiedrības drošību un kārtību, aizsargāt personas no mēģinājumiem apdraudēt viņu dzīvību un veselību, kā arī aizsargāt cilvēka tiesības un brīvības (Lietuvas Republikas Konstitucionālās tiesas, 33/99, 2001). Viens no veidiem, kas ļauj īstenot šo pienākumu, ir efektīva kriminālprocesa nodrošināšana (krimināllikums un zinātne par nozieguma ciklu), kuras mērķis ir aizsargāt cilvēka un pilsoņa tiesības un brīvības, kā arī sabiedrības un valsts intereses, pateicoties ātrai un pilnīgai noziegumu atklāšanai un pareizai likuma piemērošanai, kā rezultātā nozieguma veicējs tiek taisnīgi sodīts, savukārt nevainīgiem cilvēkiem sods netiek piespriests (Lietuvas Republikas Kriminālprocesa likuma 1. panta 1. daļa). Viens no efektīvākajiem veidiem šī mērķa sasniegšanai ir visu iespējamo līdzekļu izmantošana noziegumu izmeklēšanā, ieskaitot jaunākos zinātniskos un tehnoloģiskos sasniegumus.

Ar noziegumiem saistītās parādības parasti ir tik kompleksas un specifiskas, ka, lai tās izmeklētu un lai varētu notikt pierādījumu sniegšana, ir nepieciešams izmantot zināšanas par dažādām cilvēka darbības jomām. Šādas zināšanas kriminālprocesā tiek sauktas par īpašām zināšanām. Īpašo zināšanu piemērošana noziedzīgu nodarījumu izmeklēšanā ir viena no visnozīmīgākajām tendencēm, kas ļauj palielināt kriminālprocesa efektivitāti un kas lielā mērā paplašina pierādījumu sniegšanas iespējas, palielinot šo zināšanu piemērošanas apjomu un kvalitāti pierādījumu sniegšanas procesā, ko bieži vien pirmstiesas izmeklētāji un pati tiesa pienācīgi nenovērtē. Salīdzinot ar 19. gs., kad tikai reizēm cilvēki ar īpašām zināšanām tika iesaistīti kriminālprocesos, mūsdienās situācija ir radikāli mainījusies, t.i., ir gandrīz neiespējami izvairīties no īpašo zināšanu

piemērošanas sarežģītu jautājumu risināšanā ne tikai pirmstiesas izmeklēšanas posmā, bet arī tiesvedības laikā. Turklāt, ņemot vērā to, ka kriminālprocesu mērķis ir izmeklēt visnopietnākos likuma pārkāpumus, par kuriem tiek piemērota visnopietnākā atbildība un cilvēka tiesības visierobežojošākie soda mēri, ir ļoti svarīgi, lai pārkāpuma apstākļu noskaidrošana būtu ātra un precīza, izmantojot īpašo zināšanu piemērošanas sniegtās priekšrocības.

Īpašo zināšanu nozīmi un šo zināšanu trūkumu izmeklētāju vidū noziedzīgu nodarījumu izmeklēšanā, kas kļūst par iemeslu zemajiem izmeklēšanas rezultātiem, 19. gs. beigās aplūkoja kriminālistikas pionieris Hans Gross (2012). Jau tajā laikā tika īpaši uzsvērti īpašo zināšanu izmantošanas nozīme noziedzīgu nodarījumu izmeklēšanā. Šie apsvērumi nav zaudējuši nozīmi arī modernajā tiesību sistēmā, un tie tiek uzskatīti par spēcīgu sākotnējo impulsu speciālo zināšanu institūta izveidē kriminālprocesa un kriminālistikas ietvaros. Neskatoties uz to, īpašo zināšanu piemērošana noziedzīgu nodarījumu izmeklēšanā ir stipri mainījies, salīdzinot ar tās pirmajiem soļiem, t.i., pateicoties zinātniskajai un tehniskajai attīstībai, ir palielinājies ne tikai piemērošanas apjoms, bet arī efektivitāte un ieviešanas izmaksas. Ja iepriekš, it sevišķi runājot par ekspertīžu izmaksu struktūru, lielākā daļa izmaksu tika novirzītas ekspertam par viņa darbu, tad pašlaik lielākā daļa darba izmaksu attiecināma uz nepieciešamo izmeklēšanas līdzekļu, piem., aparatūras, materiālu un citu pasākumu, iegādi un izmantošanu. Šī iemesla dēļ var apgalvot, ka pašlaik mēs saskaramies ar salīdzinoši jaunu problēmu – finansējumu īpašo zināšanu piemērošanai, kas īpaši būtiska kļūva Lietuvas ekonomiskās krīzes laikā. Šajā periodā tika veikti visi iespējamie pasākumi, lai samazinātu budžeta deficītu, un tika ieviesta taupības politika, kur ekspertīžu sistēmas finansēšana netika uzskatīta par valstij prioritāru jomu, tādēļ speciālistu iestāžu finansējums tika būtiski samazināts.

Valda plaši pieņemts uzskats, ka noziedzība kā sociāla parādība ne tikai atstāj nelabvēlīgu ietekmi uz valsts tiesību principu ievērošanu un samazina katra sabiedrības locekļa drošību, bet arī palēnina esošās ekonomiskās reformas, padara valsti mazāk pievilcīgu ārvalstu investoru acīs, kā arī apdraud valsts stabilitāti.

Pirmkārt, novērtējot kriminogēno rādītāju ES plašākā perspektīvā pēdējās desmitgades laikā, saskaņā ar „Eurostat” Noziedzības statistikas datubāzi noziedzības līmenis Lietuvā ir palielinājies no 72 600 reģistrētiem noziegumiem 2002. gadā līdz 82 872 noziegumiem 2014. gadā, kamēr citās valstīs, kur īpašo zināšanu piemērošana ir augstā līmenī, tajā pašā laika posmā noziedzība ir samazinājusies (Vācijā no 6 507 400 līdz 5 961 662 noziegumiem, Austrijā no 591 600 līdz 548 000, Dānijā no 491 500 līdz 440 800, Francijā no 5 975 000 līdz 3 731 300, Lielbritānijā no 5 975 000 līdz 3 731 300), savukārt noziegumu atrisināšanas līmenis šajās valstīs ir tāds pats kā Lietuvā, turklāt noziedzības līmenis samazinās, pateicoties arī citiem faktoriem; var secināt, ka cīņā pret Lietuvas noziedzību un par noziedzības novēršanu šis valsts pievēršanās īpašo zināšanu piemērošanai strīdus procesos ir bijusi nepietiekama.

Saskaņā ar Lietuvas Republikas Iekšlietu ministrijas Informācijas tehnoloģiju un komunikāciju departamenta sniegtajiem datiem noziedzības līmenis Lietuvā pēdējo gadu laikā ir audzis, taču iepriekšējā kalendārā gada laikā tas ir nostabilizējies un pat nedaudz samazinājies – 82 872 noziedzīgi nodarījumi, kas ir par 2,20 procentiem mazāk nekā 2013. gadā. Līdzīgas tendences novērojamas datos par 2015. gada 1. ceturksni, t.i., laika posmā no janvāra līdz martam tika reģistrēti 32 154 noziedzīgi nodarījumi, kas ir par 8,58 procentiem mazāk nekā 2014. gada attiecīgajā laika posmā (35 176 reģistrēti noziedzīgi nodarījumi). Kopumā, analizējot šos datus, ir redzams, ka lielākā daļa reģistrēto noziedzīgo nodarījumu, t.i., 89,99 procenti (74 581 pārkāpums), tika atzīti

par noziegumiem, un tikai 10,01 procents no tiem (8291 pārkāpumi) tika uzskatīti par pārkāpumiem. Līdzīgas tendences novērojamas datos par 2015. gada pirmo ceturksni, t.i., laika posmu no janvāra līdz martam, kad lielākā daļa reģistrēto noziedzīgo nodarījumu jeb 94,23 procenti (30 299 noziedzīgie nodarījumi) tika atzīti par noziegumiem, kamēr tikai 5,77 procenti jeb 1855 nodarījumi tika uzskatīti par pārkāpumiem. Tas norāda, ka noziedzības struktūra pēdējo gadu laikā mainās un tiek veikts aizvien mazāk noziegumu un aizvien vairāk pārkāpumu, salīdzinot ar 2013. gadu, kad noziegumu skaits sasniedz 90,4 procentus no visiem reģistrētajiem noziedzīgajiem nodarījumiem.

Aplūkojot Lietuvas situāciju noziedzības jomā Baltijas valstu kontekstā, 2014. gadā Lietuva bija pa vidu starp abām kaimiņvalstīm, t.i., noziedzības līmenis Latvijā pieauga par 1,9 procentiem, savukārt Igaunijā tas samazinājās par 4,7 procentiem. Līdzīgas tendences, taču ar labāku un daudzsološāku korelāciju, ir redzamas 2015. gada pirmā ceturkšņa datos, t.i., laika posmā no janvāra līdz martam noziedzības līmenis Lietuvā samazinājās par 6,9 procentiem, salīdzinot ar attiecīgo periodu 2014. gadā, Latvijā šajā laika posmā tika reģistrēti 12 258 noziedzīgi nodarījumi, kas ir par 5,2 procentiem mazāk nekā 2014. gadā, savukārt Igaunijā tika reģistrēti 7510 noziedzīgi nodarījumi, tātad šajā valstī noziedzības līmenis krities visvairāk – par 18 procentiem. Jāpiebilst, ka 2015. gada pirmā ceturkšņa dati liecina tikai par 2015. gada sākumu un tie nevar objektīvi atspoguļot šī gada gala rezultātus, tāpat, veicot šo datu novērtējumu, ir nepieciešams pievērst uzmanību dažādiem faktoriem, kas ietekmē datu patiesumu; viens no visbūtiskākajiem faktoriem Lietuvā ir iedzīvotāju skaita izmaiņas, kas uzrāda pastāvīgu iedzīvotāju skaita samazināšanos (2013. gadā Lietuvas iedzīvotāju skaits samazinājās par 1,05 procentiem), kā arī

regulējumu atšķirības valstu nacionālajos kriminālkodeksos, kas palielina rezultātu varbūtību skaitu.

Mūsdienu sabiedrības attīstības posmam ir raksturīgs augsts zinātnisko un tehnoloģisko sasniegumu līmenis. Tam ir gan pozitīvas, gan negatīvas sekas, piemēram, noziegumu veikšanas metodes kļūst aizvien izsmalcinātākas, jo jaunākie zinātniskie un tehnoloģiskie sasniegumi tiek izmantoti pārkāpumu īstenošanā. Lietuvā tiek novērotas straujas noziedzības struktūras izmaiņas, t.i., tiek veikti smagāki, apzinātāki un prasmīgāki noziegumi, kuros tiek izmantots jaunākais aprīkojums un programmatūra, un pašlaik īpaša uzmanība būtu jāpievērš noziegumiem virtuālajā telpā, kur tiek izmantoti informācijas tehnoloģiju rīki. Šo apstākli pamato fakts, ka, ņemot vērā 2014. gada statistikas datus, pēdējā gada laikā palielinājās noziedzīgo nodarījumu skaits kompleksās jomās, kuru izmeklēšanai ir nepieciešams izmantot īpašas zināšanas, piemēram, noziegumi informātikas jomā palielinājās par 75,1 procentu. 2013. gadā maldinošas grāmatvedības gadījumu skaits pieauga par 37,7 procentiem, un pēdējā gada laikā šādu nodarījumu skaits palielinājies par 4,5 procentiem. Ar viltotu maksāšanas instrumentu radīšanu saistītu gadījumu skaits 2013. gadā palielinājās līdz 28,9 procentiem, un pēdējā gada laikā tas ir noturējies 0,6 procentu līmenī. Līdzīgas tendences, taču ar labāku un daudzsološāku korelāciju novērojamas 2015. gada pirmā ceturkšņa datus, t.i., noziegumu skaits informātikas jomā palielinājās par 15,6 procentiem, sasniedzot 482 noziedzīgus nodarījumus, maldinošas krāpniecības gadījumu skaits palielinājās par 13 procentiem (217 noziedzīgi nodarījumu), bet viltotu maksāšanas instrumentu ražošana palielinājās līdz 70 procentiem (1464 noziedzīgi nodarījumi), salīdzinot ar 2014. gada attiecīgā perioda datiem. Var secināt, ka to noziegumu skaits, kuru izmeklēšanā nepieciešams pielietot īpašas zināšanas, 2013. gadā strauji pieauga, taču pēdējā gada laikā to skaits

samazinājās. Nepieciešamība pēc īpašām zināšanām noziedzīgu nodarījumu izmeklēšanā paliek nemainīga.

Neskatoties uz faktu, ka pēdējā gada laikā prokurori un pirmstiesas izmeklētāji izmeklēja 46 084 noziedzīgus nodarījumus, statistika liecina, ka tas ir tikai par 0,54 procentiem vairāk, nekā tika atklāts 2013. gadā, savukārt 2013. gadā šis rādītājs ievērojami palielinājās par 8,4 procentiem. Tāpat statistika uzrāda neiepriecinošu tendenci, ka atklāto noziedzīgo nodarījumu skaits sasniedz tikai pusi no kopējā izdarīto nodarījumu skaita – 2014. gadā šis rādītājs palielinājās tikai par 3,6 procentiem, sasniedzot 55,6 procentus no visiem reģistrētajiem nodarījumiem. Tomēr 2015. gada pirmā ceturkšņa dati uzrāda pretēju tendenci, proti, tikuši atklāti 10 874 noziedzīgi nodarījumi, kas veido 55,5 procentus no visiem reģistrētajiem nodarījumiem, tātad, salīdzinot ar 2014. gada pirmā ceturkšņa datiem, šis līmenis ir krities par 2,6 procentiem. Tātad var secināt, ka Lietuvā tiek atklāts tikai katrs otrais reģistrētais nodarījums, bet pozitīva attīstība šajā jomā ir diezgan lēna. Ņemot vērā pieaugošo skaitu noziedzīgo nodarījumu, kuru izmeklēšanai ir nepieciešamas īpašas zināšanas, būtiskākais faktors, kas ietekmē efektīvu noziedzīgo nodarījumu interpretēšanu, ir aktīvs un efektīvs speciālistu atbalsts, kā arī tiesu izmeklēšanas tehnisko rīku izmantošana. Šāda situācija saistībā ar noziedzīgu nodarījumu atklāšanu ir viennozīmīgi vērtējama kā neapmierinoša. Statistikas dati liek kritiski izmeklēt galvenos iemeslus cīņai ar noziedzību, nekavējoties meklēt jaunus risinājumus problēmām, ko nosaka pirmstiesas izmeklēšanas iestāžu vajadzības un pienākums pareizi izmeklēt noziegumus un veikt visus nepieciešamos pasākumus, lai vainīgās personas tiktu sodītas.

Pētāmās tēmas nozīmīgumu nosaka daudzi citi iemesli. Viens no tiem ir īpašo zināšanu piemērošanas reforma 2003. gadā. Var apspriest strukturālās un institucionālās izmaiņas Kriminālprocesa institūtā saistībā ar īpašo zināšanu

piemērošanas metodoloģiju un attiecīgo Eiropas standartu ieviešanu Lietuvas praksē, tomēr šī pētījuma kontekstā vissvarīgākais jautājums ir regulējuma izmaiņas Kriminālprocesa likumā. Jāpiebilst, ka specifiska īpašo zināšanu piemērošanas sistēma Lietuvā sāka veidoties jau 1991. gadā. Pēc tam, kad tika veiktas izmaiņas iepriekšējā Lietuvas Republikas Kriminālprocesa kodeksā, šī sistēma nemitīgi mainās, jo tā tiek uzlabota atbilstoši vienmēr mainīgajām sociālajām un tiesiskajām attiecībām, kā arī jaunajām problēmām, kas liek meklēt risinājumus un ieviest Eiropas standartus. Būtiskākās izmaiņas šajā kriminālprocesa jomā notika 2003. gadā, kad Lietuvā stājās spēkā šādi galvenie noteikumi, kas regulē īpašo zināšanu piemērošanu noziedzīgu nodarījumu izmeklēšanā: Lietuvas Republikas Kriminālprocesa kodekss, kas definē un regulē speciālista un eksperta procesuālo statusu, kā arī Lietuvas Republikas Likums par Tiesu izmeklēšanu, kas detalizēti apraksta izmeklēšanas laikā veicamās darbības. Līdz ar likumdošanu mainījies arī īpašo zināšanu piemērošanas galvenā izpratne un ar to saistītie procesuālie noteikumi. Šīs izmaiņas galvenokārt ir saistītas ar iepriekš nepamatoti plašās īpašo zināšanu piemērošanas sašaurināšanu, atbilstošo formu optimizēšanu, kā arī iemesla skaidru definēšanu un speciālista institūcijas procesuālo stiprināšanu. Jaunā Lietuvas Republikas Kriminālprocesa sastādītāju galvenā doma bija ieviest divus īpašo zināšanu līmeņus: speciālista zināšanu līmenis pirmstiesas izmeklēšanā un eksperta līmenis tiesvedībā (Burda, Juškevičiūtē, 2006). Tomēr daudzi pētnieki un praktiķi atzīst, ka šī ideja netika ieviesta, jo nebija notikusi diferenciācija un eksperta un speciālista jēdziens nebija viennozīmīgs, viņu funkcijas nebija nošķirtas, jo gan eksperts, gan speciālists veic izmeklēšanu un iesniedz savus secinājumus pirmstiesas izmeklēšanā un tiesā. Tādēļ, lai varētu veikt šādas regulējuma izmaiņas īpašo

zināšanu piemērošanas sistēmā, ir nepieciešama dziļāka analīze.

Ir jāpiebilst, ka pirms augstāk minētās kriminālprocesa un īpašo zināšanu piemērošanas reformas Lietuvas likumdošanas procesu ietekmēja lielā kaimiņa Krievijas tiesību sistēma. Gan Lietuvas, gan pārējo Baltijas valstu tiesību sistēmu spēcīgi ietekmē Krievijas likumdošanas sistēma, jo ilgu laiku tās ir bijušas vienotas un starpkaru periodā Lietuvas Kriminālprocesa likums bija tikai Krievijas Kriminālprocesa likuma tulkojums; tikai tad, kad Lietuva un pārējās Baltijas valstis atguva neatkarību, tās sāka veidot savus unikālos modeļus īpašo zināšanu ieviešanai noziedzīgu nodarījumu izmeklēšanā. Šī iemesla dēļ rodas nepieciešamība izpētīt Lietuvas jaunizveidotā īpašo zināšanu piemērošanas modeļa specifiku un salīdzināt to ar citu valstu, tai skaitā Krievijas un Latvijas, modeļiem un ar šo valstu tiesu prakses tradīcijām.

Ir veikti daudzi pētījumi Krievijas kriminālprocesa tiesību doktrīnu jomā saistībā ar īpašo zināšanu piemērošanu pierādījumu sniegšanā kriminālprocesa ietvaros, piemēram, problemātiskos jautājumus, kas saistās ar īpašo zināšanu juridisko jēdzienu, pētījuši tādi zinātnieki kā E. P. Россинская, В. В. Степанов, А. А. Эксархопуло, А. Ю. Штрома, Е.В. Селина, Ю.Корухов, Т.В. Аверьянова, Р. С. Белкин, Т. В. Аверьянова, С.А Зайцева un daudzi citi. Īpašo zināšanu piemērošanas individuālās procesuālās formas, kā arī īpašo zināšanu piemērošanas teorētiskās un praktiskās problēmas pētījuši И. В. Бурков, А. В. Мурзинов, Н.П. Майлис, Е. П. Гришина, Н.А. Громов, А. Давлетов, Л. М. Исаева, А.М. Зинин, Т. Ф. Моисеева, И. Овсянников, А. Н. Петрухина, А.Н. Петрухина, О. Темираев, А. Устинов, А.П. Рыжаков un citi, un šie pētnieki ir minēti šī promocijas darba pēdējā nodaļā „Izmantotās literatūras un avotu saraksts”. Šie zinātnieku veiktie pētījumi par kriminālprocesa institūciju veido jaunu pieeju (kas reizēm ir diezgan radikāla) šiem

procesuālajiem jautājumiem. To kritisks izvērtējums un jauni problemātiskie jautājumi ir būtiski, un tie ir jāizmanto, lai pilnā mērā izpētītu īpašo zināšanu piemērošanas īpatnības saistībā ar pierādījumu sniegšanu kriminālprocesa ietvaros Lietuvas un Krievijas tiesību sistēmās, kas pieder pie Austrumeiropas kriminālistikas skolas.

Tāpat daudzi pētījumi par iepriekš minēto jautājumu ir veikti valstīs ar anglosakšu tiesību (*common law*) tradīcijām, kas, pirmkārt, attiecas un ASV un Lielbritānijas tiesību doktrīnu, piemēram, izplatītākos jautājumus par problemātiku, kas attiecas uz īpašo zināšanu piemērošanas modeli pierādījumu sniegšanas procesā, analizējuši tādi zinātnieki kā C. M. Bowers, P.J. Candilis, R. Weinstock, R. Martinez, J.M. Conley, J. C. Moriarty, D. Dwyer, T. Hodgkinson, M. James un daudzi citi. Turklāt problemātiskos jautājumus dažādos īpašo zināšanu praktiskās pielietojšanas aspektos analizējuši vēl daudzi citi zinātnieki, no kuriem būtu jāpiemin D.E. Bernstein, M.A. Berger, M.A. Berger, E.H. Cheeseman G. Downes un citi, uz kuru pētījumu rezultātiem ir veikta atsauce šajā promocijas darbā un kas ir minēti promocijas darba pēdējā nodaļā „Izmantotās literatūras un avotu saraksts”.

Lietuvas tiesību doktrīna attiecībā uz iepriekšminēto kriminālprocesa institūciju nav tik bagāta kā Krievijas Kriminālprocesa likuma zinātne un tās izmeklēšana.

Lietuvas tiesību doktrīnā tiek veikti dažādi pētījumi par īpašo zināšanu piemērošanu kriminālprocesa saistībā ar pierādījumu sniegšanu. Jautājumus par īpašo zināšanu jēdzienu vai īpašo zināšanu piemērošanas problemātiskajiem aspektiem pētījuši šādi zinātnieki: E. Palskis, P. Pošiūnas, V. E. Kurapka, H. Malevski, J. Juškevičiūtė, J. Rinkevičius, K. Stungys, G. Juodkaitė-Granskienė un citi, kas minēti šī promocijas darba pēdējā nodaļā „Izmantotās literatūras un avotu saraksts”. Tomēr, neskatoties uz faktu, ka regulāri tiek veikti dažādi pētījumi par atsevišķiem ar īpašo zināšanu institūciju saistītiem

jautājumiem, Lietuvas tiesību doktrīnā trūkst lielāka apjoma darbu (tādu kā zinātniskās monogrāfijas vai disertācijas), kas aplūkotu un analizētu kriminālprocesa institūcijas pašreizējās problēmas. Pēc neatkarības atjaunošanas plašāku kompleksu pētījumu par Lietuvas modeli veica Janina Juškevičiutė (1998). Ņemot vērā, ka pēc Lietuvas neatkarības pasludināšanas notika būtiskas sociālas un ekonomiskas izmaiņas un bija izveidojusies jauna, kvalitatīva sociāli politiska situācija, bet tiesību sistēmā pastāvēja nepilnības un notika tiesību sistēmas institucionālā reforma, zinātniece veica disertācijas līmeņa pētījumu par īpašo zināšanu piemērošanu kriminālprocesa sistēmā. Šāds pētījums tajā laikā bija spēcīgs impulss, lai radītu inovatīvu un efektīvu īpašo zināšanu piemērošanas sistēmu saistībā ar noziedzīgu pārkāpumu izmeklēšanu. Diemžēl, kad spēkā stājās jaunais kriminālprocesa likums, iepriekš minētā pētījuma rezultāti zaudēja savu nozīmi un vairs neatbilda būtiski mainītajām šodienas prakses vajadzībām. Neskatoties uz to, šis pētījums paliek nozīmīgs, raugoties no vēsturiskā skatu punkta.

Jaunāko pētījumu par īpašo zināšanu pielietošanu noziedzīgu nodarījumu izmeklēšanā Lietuvas tiesību doktrīnā veikuši kriminālās tiesvedības zinātnieki no Mykolas Romeris universitātes (Kurapka et al., 2012). Tomēr šis zinātniskais pētījums ir vairāk vērsts tikai uz vienu no vairākām dziļākām īpašo zināšanu pielietošanas analīzēm, t.i., uz Lietuvas ekspertu institūcijām un to veikto ekspertu ekspertīzi, pētot jautājumus, kas saistīti ar ekspertu darbībām, balstoties uz problēmām, kas rodas praksē, un attiecīgās jomas speciālistu attieksmi pret īpašo zināšanu piemērošanas sistēmas efektivitāti. Šajā zinātniskajā pētījumā lielāka uzmanība tiek pievērsta īpašo zināšanu prakses vajadzību analīzei, t.i., tiek pielietota aptaujas metode, pievēršoties ārzemju kriminoloģijas speciālistiem un attiecīgās jomas praktiķiem, lai noskaidrotu pašreiz aktuālās praktiskās problēmas, kas saistās ar īpašo zināšanu un

izmeklēšanas funkcionēšanas problēmām. Zinātniskajā pētījumā maza loma ir atvēlēta detalizētai īpašo zināšanu piemērošanas institūcijas analīzei attiecībā uz pierādījumu sniegšanu kriminālprocesa ietvaros teorētiskā līmenī, atspoguļojot Lietuvas modeļa īpatnības, raugoties no plašāka skatupunkta starptautiskā kontekstā.

Detalizētākus un plašākus pētījumus par augstāk minēto kriminālprocesa institūciju veicis E. Radzevičius (2006); tomēr šie pētījumi ir vairāk vērsti un īpašo zināšanu piemērošanu tikai atsevišķu noziedzīgu nodarījumu izmeklēšanā, t.i., nodarījumi, kas ir saistīti ar darba drošības noteikumu pārkāpumiem, cenšoties identificēt galvenās problēmas šajā jomā. Līdz ar to Lietuvas tiesību doktrīnas pārskats parāda, ka Lietuvā trūkst lielāka apjoma pētījumu (zinātniskās monogrāfijās vai disertācijās), kas sniegtu kompleksu un vispārīnātu attiecību analīzi par īpašo zināšanu piemērošanu noziedzīgu nodarījumu izmeklēšanā, Lietuvas sistēmas īpatnības, risinot problemātiskos jautājumus, un, vissvarīgākais, plaša novērtējuma par Lietuvas kriminālprocesa institūcijas efektivitāti ārzemju īstenotās prakses kontekstā.

Šī temata nozīmīgumu pastiprina arī nepieciešamība pēc objektīva un detalizēta novērtējuma par ASV un Lielbritānijas zinātnieku un praktiķu „dažādo attieksmi” pret īpašo zināšanu piemērošanu kriminālprocesos, kā arī par saistību starp šo institūtu un Lietuvas tieslietu sistēmu, kas ir kontinentālās likumdošanas tradīcijas paraugs. Valstīs, kur valda anglosakšu tiesības (*common law*), pastāv ievērojami atšķirīgāks īpašo zināšanu izmantošanas modelis saistībā ar pierādījumu sniegšanu kriminālprocesa ietvaros, salīdzinot ar valstīm ar kontinentālajām tiesību tradīcijām, kas tiesību doktrīnā tiek uzskatīts par pretēju modeli un kur pierādījumu sniegšanas procesā pusēm ir vairāk iespēju darboties, savukārt tiesas griba ir ierobežota; šī iemesla dēļ šis modelis tiesību doktrīnā tiek saukts arī par strīdus modeli. Tādēļ valstīs ar anglosakšu tiesību

tradīcijām nepastāv sistēma, kur būtu diferencēta divu līmeņu īpašo zināšanu piemērošana (ar speciālista vai eksperta piedalīšanos), un visas personas ar īpašām zināšanām kriminālprocesā darbojas kā liecinieki-eksperti (Roberts, 2014: 89). Tā kā šis anglosakšu modelis, kas tiek izmantots īpašo zināšanu piemērošanā pierādījumu sniegšanas laikā kriminālprocesa ietvaros, var kalpot kā līdzeklis, kas palīdzētu atrisināt daudzas problēmas saistībā ar īpašo zināšanu piemērošanu pierādījumu sniegšanas laikā kriminālprocesa ietvaros valstīs ar kontinentālo tiesību tradīcijām (tai skaitā Lietuvā, Latvijā un Krievijā) attiecībā uz sacīkstes principa un vienādu pušu tiesību principa aktualizēšanu pirmstiesas izmeklēšanas posmā, „milzīgo” divpakāpju procesuālo mehānismu, kur aizdomās turētais un aizstāvis pirmstiesas izmeklēšanas laikā vēlas veikt ekspertīzes, personu ar īpašām zināšanām nepilnīgo definīciju un regulējumu par viņu procesuālo statusu u.c., šis īpašo zināšanu modelis tiesību doktrīnā bieži tiek izmantots kā pamats, vēloties sakārtot attiecības, kas rodas saistībā ar īpašo zināšanu piemērošanu un ar to saistītajām specifiskajām problēmām. Šī iemesla dēļ saglabājas nepieciešamība analizēt „jauno” anglosakšu attieksmi pret īpašo zināšanu piemērošanas īpatnībām un salīdzināt divas pilnīgi atšķirīgas pieejas kriminālprocesa institūcijai izmeklēšanas kontekstā.

Pētījuma priekšmets. Disertācijas priekšmets ir īpašo zināšanu piemērošanas Lietuvas modelis attiecībā uz pierādījumu sniegšanu kriminālprocesa ietvaros, salīdzinot ar citu valstu, tai skaitā Krievijas Federācijas, Latvijas Republikas un valstu ar anglosakšu tiesību (*common law*) tradīcijām, praksi.

Pētījuma apjoms. Disertācija aptver teorētiskos pamatus, praktisko statusu un problemātiskos aspektus, kas saistās ar īpašo zināšanu piemērošanu Lietuvā attiecībā uz pierādījumu sniegšanu kriminālprocesa ietvaros, salīdzinot ar

citu valstu, tai skaitā Krievijas Federācijas un Latvijas Republikas, praksi.

Pētījuma mērķis un uzdevumi. Disertācijas mērķis ir izpētīt zināšanu piemērošanas Lietuvas modeļa īpatnības attiecībā uz pierādījumu sniegšanu kriminālprocesa ietvaros, kā arī šī modeļa priekšrocības un problemātiskos aspektus, salīdzinot ar citu valstu, tai skaitā Krievijas Federācijas, Latvijas Republikas, praksi.

Lai sasniegtu izvirzīto mērķi, tiek noteikti šādi uzdevumi, kas jāveic šī promocijas darba ietvaros:

1. Analizēt īpašo zināšanu jēdzienu, galvenās šī jēdziena attīstības vadlīnijas, pētīt attiecības starp īpašajām un juridiskajām zināšanām, atklāt īpašo zināšanu piemērošanas formu daudzveidību un galvenās īpatnības kriminālprocesa un citu tiesiskuma regulējumu kontekstā;

2. Atklāt pierādījumu sniegšanas kriminālprocesa konceptu, tā mērķus, struktūru, kā arī pierādījumu jēdzienu, tā saturu un galvenos raksturlielumus Lietuvas un Krievijas krimināltiesībās;

3. Analizēt īpašo zināšanu piemērošanas formu daudzveidību pierādījumu sniegšanas procesā Lietuvas Republikas, Krievijas Federācijas un Latvijas Republikas tiesību sistēmās, aplūkojot šo zināšanu piemērošanas praktiskās problēmas un iespējamus risinājumus;

4. Atklāt īpatnības un problēmas, kas saistās ar īpašo zināšanu piemērošanu pierādījumu sniegšanas laikā kriminālprocesa ietvaros to valstu tiesību sistēmā, kur valda anglosakšu (*common law*) tradīcija, salīdzināt un novērtēt ieguvumus, ko šis koncepts piedāvā Lietuvas tiesību sistēmai saistībā ar pētāmo jautājumu.

Jāpiebilst, ka pēc izvirzīto uzdevumu veikšanas ir iespējams atbildēt uz ļoti būtisko jautājumu, kas ir ietverts hipotēzē.

Hipotēze: Īpašo zināšanu izmantošas mehānismam pierādījumu sniegšanā kriminālprocesa ietvaros Lietuvas likumdošanā ir vairāki nopietni trūkumi, un īpašo zināšanu piemērošanas formu binārā sistēma nav pietiekami efektīva, tādēļ pašreizējam juridiskajam regulējumam, kas pārvalda īpašo zināšanu piemērošanas formas, ir nepieciešami uzlabojumi attiecībā uz tiesību sistēmu, pieredzi un citu valstu, ieskaitot Krieviju, Latviju un valstu, kurās valda anglosakšu tiesību (*common law*) tradīcija, zinātnisko pētījumu novērtējumu.

Aizstāvēšanai izvirzītās tēzes:

1. Īpašo zināšanu klasiskais jēdziens paliek spēkā, un modernais skatījums uz šo kriminālprocesa likuma kategoriju ir veiksmīgi attīstījies, taču ir nepieciešams to modernizēt efektīvāk attiecībā uz praktisko situāciju, jo īpašo zināšanu izmantošana praksē parāda, ka šis koncepts nacionālajā regulējumā un pat dažādos tiesas procesos ir daudz nestabilāks, tādēļ šis fenomens tiks sašaurināts, atsaucoties uz kriminālprocesa praksi.

2. Lietuvas likumdevēja centieni modernizēt pierādījumu sniegšanu kriminālprocesā nav efektīvi, kā rezultātā ir citi neatrisināti problemātiski jautājumi, kas galvenokārt saistās ar pierādījumu jēdziena definīciju plašāk pazīstamā izpratnē un ar skaidru mērķu izvirzīšanu dažu kriminālprocesa subjektu kontekstā, turklāt šīs tiesību institūcijas doktrinārie pētījumi nav pietiekami, lai varētu skaidri identificēt šīs jomas kopējo jautājumu, kas saistās ar jēdziena raksturojumu, mērķi un dažiem pierādījumu sniegšanas procesa elementiem.

3. Lietuvas tiesiskajā regulējumā ir veiktas daudzas pozitīvas izmaiņas, lai pierādījumu sniegšanā lielāku lomu piešķirtu eksperta ekspertīzei kā *ultima ratio* pasākumam pirmstiesas izmeklēšanā un galveno lomu tiesas laikā, kas ir pretēja nostāja tradicionālajam skatījumam uz eksperta veikto ekspertīzi, kur tā ir stabila alternatīva speciālista izmeklēšanai.

Tomēr visu trīs promocijas darbā pētīto valstu tiesiskajos regulējumos ir sava unikāla problemātika un idejas, ko var atrisināt vai noderīgi ieviest pašreizējā īpašo zināšanu sistēmā, skatoties uz pārējo valstu praksi šajā jomā.

4. Pietiekams un detalizētāks regulējums, kas skaidro speciālista lomu pierādījumu sniegšanas laikā un pamato viņa jēgpilno lomu šajā procesā saskaņā ar šīs tiesību institūcijas galvenajiem pieņēmumiem, sniedz iespēju atrisināt problēmas, kas rodas praksē regulējuma trūkuma dēļ. Turklāt, ja Lietuvas likumdevējs ieņem stingru pārliecību par nepieciešamību pēc bināras īpašo zināšanu pielietošanas sistēmas, ir vēl svarīgāk modernizēt tradicionālo skatījumu uz speciālistu, jo speciālista kā aizstāvamās puses interešu garanta kriminālprocesā potenciāls praksē netiek pietiekami efektīvi izmantots, tādēļ šim jautājumam vajadzētu tikt apskatītam Latvijas normatīvajos aktos.

5. Nepieciešamība veikt izmaiņas Lietuvas īpašo zināšanu piemērošanas formu binārajā sistēmā attiecībā pret citām īpašo zināšanu formām, samazinot neskaidrības ar privātā eksperta procesuālo statusu un izvēloties vienu iespējamajiem veidiem - palielināt šī subjekta lomu kriminālprocesā, kā tas ir Latvijas gadījumā, vai sapludināt privāto ekspertu un speciālistu, atsaucoties uz īpašo zināšanu sistēmas formu stingri bināro sistēmu, vai arī paplašināt tiesu ekspertīzes jēdzienu ārpus tiesas ekspertīzes gadījumā un izvairīties no nepatiesām un nepamatotām jaunām īpašo zināšanu formām.

6. To valstu praksei, kurās valda anglosakšu tiesību (*common law*) tradīcija, ir potenciāls atrisināt dažas būtiskas problēmas, kas raksturīgas valstīm ar kontinentālo tiesību tradīcijām un kas radušās kriminālprocesa formalizēšanas rezultātā, un šie “dažādie” skatījumi rada pamatotas šaubas par īpašo zināšanu pielietošanas Lietuvas binārās sistēmas nepieciešamību un par eksperta ekspertīzes kā atsevišķas un neatkārtojamas īpašo zināšanu pielietošanas formas derīgumu

kriminālprocesa laikā, runājot par fleksiblāku un efektīvāku īpašo zināšanu pielietošanu pierādījumu sniegšanas procesā, taču šāda atsauce uz liberālāku, anglosakšu tiesību valstīm raksturīgu praksi jāizmanto piesardzīgi, jo starp šīm tiesību sistēmām pastāv atšķirības.

7. Novērtējot eksperta ekspertīžu un speciālista secinājumu kā pierādījumu raksturīgākās pazīmes, redzams, ka īpatnības ir klātesošas visos raksturlielumos un ka seku novēršana kļūst diezgan sarežģīta, tādēļ tas ir jāņem vērā, nosakot konkrētā pierādījuma veida vērtību, pievēršot lielāku uzmanību šī pierādījuma veida novērtējuma specifikai.

Pētījuma zinātniskā novitāte. Pirmo reizi Lietuvas zinātnē sistemātiski un visaptveroši tika pētīts īpašo zināšanu piemērošanas modelis pierādījumu sniegšanā Lietuvas kriminālprocesa ietvaros, aplūkojot gan teorētiskos, gan praktiskos aspektus. Turklāt, lai sniegtu pārskatu par šī kriminālprocesa aspekta īpatnībām, tika analizēta Krievijas un valstu ar anglosakšu tiesību tradīcijām pieredze, kā arī jaunāko zinātnisko pētījumu laikā gūtās atziņas. Tas ir arī pirmais šāda veida darbs Lietuvā, kurā detalizēti tiek analizēts anglosakšu modelis īpašo zināšanu piemērošanai pierādījumu sniegšanā kriminālprocesa ietvaros, mēģinot salīdzināt un izvērtēt šī jautājuma regulējumu specifiku Lietuvā un citās valstīs, ieskaitot Krieviju, Latviju un anglosakšu valstis. Pētījums tiek veikts, ņemot vērā jaunāko moderno Lietuvas doktrīnu un praksi, kā arī zinātnisko pētījumu rezultātus un tiesu praksi Krievijā un Latvijā, tiek vērtētas arī valstis ar anglosakšu tiesību (*common law*) tradīcijām. Tiek aplūkots īpašo zināšanu jēdziens, kā arī pierādījumu sniegšanas kriminālprocesā jēdziens, tiek atklātas to īpatnības, un lielāka uzmanība tiek veltīta šo jautājumu problemātiskajiem aspektiem. Tiek analizētas un izvērtētas gan teorētiskās, gan praktiskās problēmas, kas saistās ar īpašo zināšanu piemērošanas formām pierādījumu sniegšanas laikā kriminālprocesa ietvaros un kas ir

raksturīgas Lietuvas, Krievijas, Latvijas tiesību sistēmām un anglosakšu modeļa praksei.

Pētījuma praktiskā nozīme. Promocijas darbs ir būtisks, raugoties gan no teorētiskā, gan no praktiskā skatupunkta. Promocijas darba materiāli var tikt izmantoti, izstrādājot kriminālprocesa īpašo zināšanu institūcijas teorētiskos pamatus ne tikai Lietuvas tiesību sistēmā un kriminālajās tiesībās, bet arī citās valstīs, kas pieder pie Austrumeiropas kriminālo tiesību skolas. Tā kā šajā promocijas darbā tiek aplūkota modernā Lietuvas doktrīna un praktiskie jautājumi, tiek veikts salīdzinājums ar Krievijas, Latvijas un anglosakšu tiesību sistēmām, apskatot dominējošos skatījumus uz šo kriminālprocesa likuma institūciju un svarīgākās teorētiskās un praktiskās problēmas, pētījuma rezultātus iespējams izmantot ne tikai Lietuvā, bet arī Krievijas un Latvijas tiesību sistēmās, uzlabojot īpašo zināšanu institūciju pierādījumu sniegšanā kriminālprocesa ietvaros un padarot tās uztveri visaptverošāku un sistemātiskāku tiesību doktrīnā un teorētiskajā pamatojumā, kā arī veidojot pamatu citu zinātnisko pētījumu veikšanai vai vismaz jaunām diskusijām par problemātiskajiem jautājumiem, kas saistīti ar šo institūciju. Turklāt, izvērtējot to, cik lielā mērā Lietuvas un Latvijas tiesību sistēmas ir līdzīgas, jo tām ir vienāds mantojums no Padomju Krievijas un tās ir ietekmējusi moderno Rietumeiropas valstu pieredze, un to, ka Lietuva un Latvija mēģina atrast savu ceļu un radīt savu unikālu un pietiekami efektīvu īpašo zināšanu piemērošanas modeli, kā arī ņemot vērā faktu, ka šajā promocijas darbā tiek analizēta Latvijas tiesību regulējuma pieredze šajā aspektā, šī pētījuma rezultātu izmantošana augstāk minēto mērķu sasniegšanai ir lielā mērā iespējama Latvijas tiesību sistēmā. Tāpat konkrētie risinājumi, kas radās šī promocijas darba laikā veiktās analīzes rezultātā, kas vērsti uz visu trīs valstu tiesību regulējumu attīstību, bet it īpaši uz Lietuvas praksi attiecīgajā jautājumā, ir svarīgi iesaistīto valstu

likumdevējiem, pievēršot viņu uzmanību konkrētām problēmām šajā tiesību institūtā, kurām nepieciešams rast drīzu risinājumu. Turklāt rezultāti, kas radušies detalizētā īpašo zināšanu anglosakšu institūcijas pētīšanas laikā, ir spēcīgs impulss mērķtiecīgas tiesību doktrīnas izveidei un radikālam skatījumam uz to, ka visās trīs iepriekš minētajās tiesību sistēmās nepieciešams optimizēt īpašo zināšanu piemērošanas formas pierādījumu sniegšanā kriminālprocesa ietvaros. Promocijas darbs varētu būt svarīgs arī kriminālprocesa likumam un tiesu zinātnei, jo to varētu izmantot mācību procesā, runājot par kriminālprocesa likuma un tiesu zinātnes disciplīnām.

Pētījuma metodes: Pētījums tika veikts, izmantojot vēsturisko, loģisko, teleoloģisko, salīdzinošo metodi, sistēmu analīzi, lingvistisko metodi, sintezēšanas metodi un juridisko tekstu analīzi.

Pētījuma rezultātu aprobācija. Pētījuma starprezultāti, kas tiek izmantoti šajā promocijas darbā, tika aprobēti starptautiskās zinātniski praktiskās konferencēs:

1. Šimbelytē. S. *Adversarial model of special knowledge usage in criminal evidentiary procedure: peculiarities, problems and their solutions* // 15. Starptautiskā zinātniski praktiskā konference „10 gadi Eiropas Savienība: sasniegumi, problēmas un nākotnes ieceres”, Biznesa augstskola “Turība”, Latvija, 2014.

2. Šimbelytē S. *Процессуальный статус субъектов, которые обеспечивают непосредственно специальные знания в литве: некоторые проблемные аспекты* // Daugavpils Universitātes 55. starptautiskā zinātniskā konference, Daugavpils Universitāte, Latvija, 2013.

3. Šimbelytē S. *Проблемные аспекты назначения экспертизы в уголовном процессе Литовской Республики* // 4-й Международной научно-практической конференции „Теория и практика судебной экспертизы в современных

условиях“, Московский государственный юридический университет имени О.Е. Кутафина (МГЮА), Москва, 2013.

4. Šimbelytė S. *Anglosaksų specialių žinių panaudojimo baudžiamajame įrodinėjimo procese modelis globalizacijos sąlygomis* // Starptautiskā zinātniski praktiskā konference „Mokslo ir studijų tendencijos globalizacijos sąlygomis“, Paņevežas koledža, Lietuva, 2013.

5. Šimbelytė S. *Проблемные аспекты соотношения гласности и тайны материалов досудебного расследования: пример Литвы* // 4-й Международной научно-практической конференции “Перспективы развития уголовно-процессуального права и криминалистики (посвящается Н.В. Радутной)”, Российская правовая академия: Москва, 2012.

Promocijas darba struktūra

Promocijas darba struktūru nosaka pētījumam izvēlētais temats. Promocijas darbu veido četras daļas: a) ievads, kas cita starpā sniedz kopējo pārskatu par pētījumiem, kas līdz šim veikti attiecīgajā jomā, un apraksta izmantotās metodes; b) analīze, ieskaitot galvenos apgalvojumus (starpposma secinājumi) un ierosinājumus, kas ietver detalizētu un visaptverošu izvēlēta pētījuma priekšmeta analīzi; c) pētījuma laikā gūto atziņu apkopojums, noformulējot secinājumus; d) promocijas darba izstrādē izmantoto avotu un literatūras saraksts.

Promocijas darba analīzes daļa sastāv no trim nodaļām. Pirmajā nodaļā aprakstīta vispārējā diskusija par īpašo zināšanu piemērošanas kriminālprocesa likumā jēdzienu un kognitīvo procesu. Šajā nodaļā iekļauta detalizēta analīze par īpašo zināšanu jēdziena vēsturisko attīstību un pašreizējo situāciju, kā arī tā piemērošanas formas kriminālprocesa likumā. Tāpat šajā nodaļā iekļautā analīze galveno uzmanību pievērš dažiem problemātiskiem šī tiesību institūta aspektiem, t.i., saistībai

starp īpašajām un juridiskajām zināšanām un īpašo zināšanu izmantošanas īpatnības Administratīvajā un Civillikumā.

Promocijas darba otrajā nodaļā ietverta pierādījumu sniegšanas procesa un pierādījumu analīze, lai vēlāk sniegtu detalizētu un skaidru analīzi par īpašo zināšanu piemērošanas formām attiecībā pret pierādījumiem kriminālprocesa likumā. Šajā nodaļā īpaša uzmanība tiek pievērta pierādījumu sniegšanas procesa jēdzienam, mērķiem un galvenajām īpatnībām (šī procesa priekšmetu un posmu aspektā), kā arī pierādījuma jēdzienam un tā galvenajām īpašībām.

Trešā nodaļa ir šī promocijas darba pētījuma galvenā daļa. Šī nodaļa sniedz detalizētu analīzi par īpašo zināšanu izmantošanu pierādījumu sniegšanā kriminālprocesa ietvaros. Pētījuma veicējs ir sniedzis īpašo zināšanu piemērošanas kriminālprocesā analīzi divos galvenajos aspektos, t.i., īpašo zināšanu piemērošanas galvenās formas un šī tiesību institūta salīdzinošs pētījums divās dažādās tiesību sistēmās (kontinentālās un anglosakšu tiesības). Tātad, pirmkārt, šajā nodaļā uzmanība tiek veltīta tiesu ekspertīzes vietai un nozīmei, speciālista stāvoklim un citām īpašo zināšanu formām pierādījumu sniegšanas procesā. Otrkārt, promocijas darbā tiek analizēti ekspertīzes akta raksturlielumi, kā arī speciālista secinājumi, lai atklātu galvenās īpatnības, kas raksturīgas šī pierādījumu veida procedūras novērtējumam. Visbeidzot šī nodaļa sniedz detalizētu analīzi par īpašo zināšanu piemērošanas sacīkstes modeli pierādījumu sniegšanas laikā valstīs ar anglosakšu tiesību tradīcijām, sākot no vispārēja sacīkstes modeļa raksturojuma, salīdzinot to ar kontinentālajām tiesību sistēmām un problemātiskajiem aspektiem, kas saistās ar anglosakšu tiesību valstīm raksturīgā modeļa piemērošanu.

Promocijas darbā lietotie saīsinājumi:

LR – Lietuvas Republika;

KF – Krievijas Federācija;

LR KPK – Lietuvas Republikas Kriminālprocesa kodekss;

LR LTE – Lietuvas Republikas Likums par tiesu ekspertīzi;

KF KPK – Krievijas Federācijas Kriminālprocesa kodekss;

LR KPL – Latvijas Republikas Kriminālprocesa likums.

SECINĀJUMI UN PIEDĀVĀTIE RISINĀJUMI

Hipotēzes novērtējums: Tika pierādīts, ka hipotēzes sākumā izvirzītā hipotēze ir pareiza. Analīze par īpašo zināšanu piemērošanu pierādījumu sniegšanas laikā Lietuvas kriminālprocesa ietvaros atklāja, ka šis mehānisms nav pienācīgi pielāgots un pietiekami efektīvs, jo tajā var redzēt vairākus problemātiskus aspektus. Tādēļ, pateicoties šī promocijas darba rezultātā gūtajiem secinājumiem un ieteikumiem, tiks uzlabota tiesiskajā regulējumā iekļautā īpašo zināšanu forma. Pētījums atklāja, ka arī citu valstu tiesību sistēmās ir specifiskas grūtības attiecībā uz šī veida tiesisko attiecību regulējumu, piemēram, Latvijas īpašo zināšanu piemērošanas modelis vēl joprojām tiek attīstīts, mēģinot atrast savu optimālo mehānismu, Krievijas zinātne ir sasniegusi ievērojumu progresu klasiskā padomju modeļa modernizēšanā, savukārt anglosakšu valstis saskaras ar citām specifiskām problēmām sava sacīkstes modeļa (*adversarial model*) ieviešanā. Šie apstākļi attur no neapdomīgas šo valstu prakses izmantošanas Lietuvas modeļa uzlabošanā, un atsevišķu šo modeļu elementu piemērošana var notikt tikai pēc saprātīgas izvērtēšanas.

Pirmā aizstāvēšanai izvirzītā tēze. Īpašo zināšanu klasiskais jēdziens paliek spēkā, un modernais skatījums uz šo kriminālprocesa likuma kategoriju ir veiksmīgi attīstījies, taču ir nepieciešams to modernizēt efektīvāk attiecībā uz praktisko situāciju, jo īpašo zināšanu izmantošana praksē parāda, ka šis

koncepts nacionālajā regulējumā un pat dažādos tiesas procesos ir daudz nestabilāks, tādēļ šis fenomens tiks sašaurināts, atsaucoties uz kriminālprocesa praksi. Šo tēzi pamato šādi secinājumi:

- Klasiskais Īpašo zināšanu jēdziens palicis spēkā no 19. gadsimta, protams, ar dažām izmaiņām, un tas ir stabils pamats īpašo zināšanu modernās izpratnes attīstības procesam. Runājot par moderno īpašo zināšanu kategorijas raksturojumu, tas atšķiras katrā nacionālajā tiesību doktrīnā un pat dažādu autoru pētījumos, taču atkārtojas trīs pamata strukturālie elementi, kas būtu jāmin šī tiesību jēdziena definīcijas modernajā versijā, t.i., īpašo zināšanu izcelsme (teorētisko zināšanu sistēma, pateicoties veiktajām praktiskajām darbībām, īpašai sagatavošanai vai praktiskai pieredzei), vajadzība (personai, kas veic izmeklēšanu, vai tiesai nav šādu zināšanu), kā arī mērķis (nepieciešamība atrisināt izmeklējamo jautājumu konkrētā lietā).

- Tomēr ir daudz diskusiju par nepieciešamību modernizēt Īpašo zināšanu klasisko jēdzienu, apsverot praktiskās vajadzības un konkrēto situāciju, tādēļ ir svarīgi pareizi novērtēt iespēju ieviest divas izmaiņas šī jēdziena definījumā:

1) Tā kā ilgi pastāvošais noteikums par beznosacījumu nepieciešamību nošķirt īpašās zināšanas no juridiskajām zināšanām pašlaik zaudē savu kategorisko dabu un pieņemot, ka noteiktās robežās juridiskās zināšanas iespējams uzskatīt par īpašajām zināšanām, ir nepieciešams apsvērt iespēju atcelt vai mīkstināt imperatīvo izteiksmi LR LTE 22. panta 2. punktā, nosakot, ka juridiskās zināšanas var tikt izmantotas kā īpašās zināšanas ļoti konkrētā veidā un ka eksperts var veikt ekspertīzi kādā juridiskā jautājumā izņēmuma gadījumos pēc pamatota tiesas lēmuma. Tas pieļauj vismaz ierobežotu un pamatotu juridiskās tiesu ekspertīzes atzīšanu.

2) Tāpat ir nepieciešams izvērtēt iespējas sašaurināt īpašo zināšanu klasiskā jēdziena saturu, balstoties uz atšķirīgu cilvēku darbības lauku diferenciāciju, un izņemt no LR LTE 3. panta 2. punktā noteiktās definīcijas praktiskās īpašās prasmes mākslas un citās nozarēs sakarā ar moderno īpašo zināšanu zinātniskā līmeņa piemērošanas attīstību.

- Analizējot īpašo zināšanu izmantošanu praksē, atklājās, ka šis jēdziens ir daudz nestabilāks ne vien nacionālajos regulējumos, bet arī dažādos tiesvedības procesos:

1) īpašo zināšanu piemērošana administratīvajā procesā bija daudz problemātiskāka nekā krimināllikumā, jo šāda veida gadījumos bija maz attiecīgo situāciju, tādēļ, tā kā šī jautājuma regulējuma nepilnīguma un nesistemātiskuma problēma parasti tiek atrisināta, piemērojot *mutatis mutandis* – noteikumus, kas regulē kriminālprocesu, ir nepieciešams regulēt šo jautājumu precīzāk, t.i., ņemot vērā to, ka tiesu ekspertīze ir saistīta tikai ar procesuālo tiesas darbību, ir nepieciešams noteikt skaidru tiesisko regulējumu Lietuvas reģlamentā, atceļot tiesu ekspertīzi, ko neuzsāk tiesa, un piešķirot institūcijai, kas nav tiesu ekspertīzes veicēja, tiesības izteikt speciālista viedokli vai definēt un atzīt, ka tiesu ekspertīzei un speciālista izmeklēšanai šajā procesā ir privāta pierādījumus sniedzīga loma;

2) īpašo zināšanu piemērošanas daudzveidība civillikuma ietvaros ir vēl trūcīgāka, jo tiesiskais regulējums ietver tikai vienu no augstāk minētajām formām, t.i., ekspertīzi, tādēļ ir būtiski apsvērt iespēju ietvert speciālista procesuālo formu, kas šajā procesā vairāk pildītu konsultanta funkcijas, kā rezultātā tiek saglabāta īpašo zināšanu piemērošanas efektivitāte administratīvajā procesā. Tādēļ inovatīvs solis būtu īpašu noteikumu iekļaušana starp Lietuvas Republikas Civilprocesa kodeksa VII un VIII nodaļu, nosakot, ka speciālista statuss ir īpašo zināšanu piemērošanas forma, kas līdzvērtīga tiesu ekspertam, kura viedoklis ir atsevišķs

pierādījums, taču viņš palīdz tiesai strādāt civilprocesa laikā, neveicot izmeklēšanu kā tiesu eksperts.

Otrā aizstāvēšanai izvirzītā tēze. Lietuvas likumdevēja centieni modernizēt pierādījumu sniegšanu kriminālprocesā nav efektīvi, kā rezultātā ir citi neatrisināti problemātiski jautājumi, kas galvenokārt saistās ar pierādījumu jēdziena definīciju plašāk pazīstamā izpratnē un ar skaidru mērķu izvirzīšanu dažu kriminālprocesa subjektu kontekstā, turklāt šīs tiesību institūcijas doktrinārie pētījumi nav pietiekami, lai varētu skaidri identificēt šīs jomas kopējo jautājumu, kas saistās ar jēdziena raksturojumu, mērķi un dažiem pierādījumu sniegšanas procesa elementiem. Šo tēzi pamato šādi secinājumi:

- Pierādījumu sniegšanas procesa galvenie elementi plašākā nozīmē, t.i., pierādījumu vākšana, pārbaudīšana un izvērtēšana, ir savstarpēji saistīti, opcionali un tiem ir savs stāvoklis visos kriminālprocesa posmos, tādēļ nav nepieciešams nošķirt papildu posmus pierādījumu sniegšanai, kam šajā gadījumā nav būtiskas ietekmes uz pierādījumu sniegšanas procesa satura definējumu. Pierādījumu sniegšanas procesā var izmantot vai nu materiāli, vai objektīvi (tiesiski) pamatoto patiesības uztveri, kas ļauj definēt uztveres satura robežas, un tādā veidā tiek apvienoti visi kriminālprocesa un pierādījumu sniegšanas procesa specifiskie mērķi.

- Šīs problēmas varētu atrisināt:

1) Lietuvas likumdevēja centieni modernizēt pierādījumu jēdzienu, definējot pierādījumus tikai kā tiesvedības procesa kategoriju, kā rezultātā rodas apstākļi prokurora un pirmstiesas izmeklētāja izņemšanai no pierādījumu novērtētāju saraksta, ir vērtējami kritiski, jo tas rada ievērojamu haosu tiesiskajā praksē. Tādēļ ir nepieciešams veikt izmaiņas LR KPK 22. panta 2. punktā, t.i., pierādījumu jēdziena definējumā nosakot, ka pierādījums ir dati, kas atbilst noteiktām likuma prasībām, uz kuriem pamatojoties tiesa var

noteikt, vai personas veiktās darbības atbilst vai neatbilst noziedzīga nodarījuma pazīmēm. Tas ļauj iekļaut datus, kuri pierādījumu jēdzienā ietver prokuroru un citas pirmstiesas izmeklēšanā iesaistītās amatpersonas. Tāpat, ņemot vērā, ka prokurors un citas pirmstiesas izmeklēšanā iesaistītās amatpersonas atbilst tiem pašiem kritērijiem kā tiesa pierādījumu novērtēšanas procesā, lai pieņemtu saprātīgus lēmumus par turpmāko pirmstiesas izmeklēšanas gaitu, ir nepieciešams veikt izmaiņas LR KPK 22. panta 5. punktā, atceļot noteikumu par tiesneša iekšējo pārliecību un nosakot *expressis verbis*, ka kriminālprocesā iesaistītās personas var novērtēt pierādījumus, pamatojoties uz savu iekšējo pārliecību.

2) Lai gan Lietuvas tiesiskajā regulējumā tiesa kriminālprocesā neieņem tikai pasīva starpnieka lomu, kā tas ir anglosakšu modelī, lai saglabātu tiesas unikālo konstitucionālo pienākumu nodrošināt taisnīgumu un novērstu kriminālprocesa dalībnieku tiesību vienlīdzības apdraudējumu pirmstiesas izmeklēšanas posmā, kā arī stiprinātu sacīkstes principu (*adversarial principle*), ir nepieciešams samazināt tiesas lomu pirmstiesas izmeklēšanas posmā, pārskatot visas pirmstiesas tiesneša funkcijas šajā posmā it sevišķi attiecībā uz procesuālo piespiedu līdzekļu piemērošanu un pārskatot iespēju to aizstāt ar LR prokuratūras hierarhiskās sistēmas kontroli. Šādā veidā varētu panākt svarīgāko sabiedrības interešu aizstāvību.

3) LR KPK nesniedz sarakstu ar konkrētiem avotiem, kuru sniegtie dati var tikt izmantoti kā pierādījumi, kas padara pierādījumu sniegšanas procesu fleksiblāku un ļauj par pierādījumiem izmantot datus, kas nav tieši noteikti tiesiskajā regulējumā. Tomēr LR KPK sniegtā tiesiskā regulējuma analīzes rezultātā rodas kļūdainais pieņēmums, ka visi iespējamie pierādījumu avoti ir minēti LR KPK V un VI nodaļā, tādēļ LR KPK 22. pantā ir nepieciešams *expressis verbis* pievienot informāciju, ka šajā likumā nav iekļauts saraksts ar

ierobežotajiem pierādījumu avotiem, bet gan tiek sniegts dažu pierādījumu veidu raksturojums.

4) Tiesību zinātnēm vairāk jāorientējas uz iekšējās pārlicības kā kriminālprocesa kategorijas satura analīzi un konkretizāciju, definējot pierādījumu sniegšanas procesu un pierādījumu jēdziena izpratni, jo tā vēl joprojām ir vienīgā abstraktā kategorija šajā kriminālprocesa institūcijā.

Trešā aizstāvēšanai izvirzītā tēze. Lietuvas tiesiskajā regulējumā ir veiktas daudzas pozitīvas izmaiņas, lai pierādījumu sniegšanā lielāku lomu piešķirtu eksperta ekspertīzei kā *ultima ratio* pasākumam pirmstiesas izmeklēšanā un galveno lomu tiesas laikā, kas ir pretēja nostāja tradicionālajam skatījumam uz eksperta veikto ekspertīzi, kur tā ir stabila alternatīva speciālista izmeklēšanai. Tomēr visu trīs promocijas darbā pētīto valstu tiesiskajos regulējumos ir sava unikāla problemātika un idejas, ko var atrisināt vai noderīgi ieviest pašreizējā īpašo zināšanu sistēmā, skatoties uz pārējo valstu praksi šajā jomā. Šo tēzi pamato šādi secinājumi:

- Runājot par tiesu ekspertīzes izmantošanu pirmstiesas izmeklēšanas posmā: lai gan sacensības princips pirmstiesas izmeklēšanā neatklājas pilnā apmērā, ir nepieciešams atrisināt problēmas, kas saistās ar līdzsvara trūkumu starp kriminālprocesā iesaistītajām pusēm, ierobežojot aizstāvības iespējas meklēt neatkarīga eksperta palīdzību un tiesu kontroles mehānismu, nozīmējot tiesu ekspertīzi, kā rezultātā ekspertīzes nozīmēšanas procedūra ir sarežģīta un pierādījumu sniegšana ir apgrūtināta, it sevišķi tas attiecas uz kriminālprocesā iesaistīto aizstāvības pusi:

1) Runājot par tiesu ekspertīzi, labākais risinājums būtu skaidru noteikumu iestrāde Lietuvas Republikas Kriminālprocesa kodeksa II nodaļā vai 20. panta 5. punktā, kā rezultātā tiesu izmeklēšanai nebūtu *prima facie* varas pierādījumu sniegšanas procesā, jo šim pierādījumu veidam kā jebkuram citam būtu jātiek vērtētam pārējo pierādījumu

kontekstā. Tā rezultātā kriminālprocesa aizstāvības puse retāk izmantotu tiesu ekspertīzi pirmstiesas izmeklēšanas posmā.

2) Cits līdzeklis – īpaša tiesas sēde, ko ierosinājis pirmstiesas izmeklēšanas tiesnesis, tāpēc ir nepieciešams LR KPK 209. panta 1. punktā *expressis verbis* noteikt, ka šai kriminālprocesā iesaistītajai personai ir pienākums sākt šo procedūru pēc tam, kad ir saņemts iesniegums no kādas no kriminālprocesā iesaistītajām pusēm ar lūgumu veikt eksperta ekspertīzi pirmstiesas izmeklēšanas posmā, kurā piedalās abas procesā iesaistītās puses. Tas sniegtu pirmstiesas izmeklēšanas tiesnesim iespēju pieņemt pamatotāku un objektīvāku lēmumu.

3) Tāpat ir nepieciešams atcelt sarežģīto un neefektīvo tiesiskās kontroles mehānismu attiecībā uz ekspertīzes nozīmēšanu, kas noteikts LR KPK 63. panta 1. punktā, saskaņā ar kuru prokurora veiktās darbības un lēmums par atteikumu tiek pārsūdzēts, vēršoties pie augstāka līmeņa prokurora, bet šī otra prokurora lēmuma – pie pirmstiesas izmeklēšanas tiesneša. Turklāt LR KPK 209. panta 1. punktā kriminālprocesa aizstāvības pusei tiks piešķirtas tiesības vērsties tieši pie pirmstiesas izmeklēšanas tiesneša gadījumā, ja prokurors atsakās nozīmēt ekspertīzi.

- Attiecībā uz tiesu ekspertīzes institucionālās sistēmas attīstību:

1) Nepieciešams, lai Lietuvas likumdevējs pievērstu uzmanību tiesu ekspertīzes institūciju vadītājam, kā tas notiek Krievijas un Latvijas tiesību sistēmās, taču nepietiek tikai ar detalizētu tiesisko regulējumu par šī kriminālprocesa dalībnieka statusu, jo Lietuvas likumdevējam jāapsver un jānosaka daži aizstāvji, lai stiprinātu eksperta neatkarību.

3) Tā kā Krievijas tiesību sistēmā ir daudz apsvērumu par pasākumiem, kas var palīdzēt stiprināt tiesu ekspertīžu institūciju neatkarību, tie var tikt izmantoti veiksmīgai Lietuvas un Latvijas tiesību sistēmu praksei. Tīkmēr Lietuvas praksē inovatīvs solis tiktu sperts tad, ja Lietuvas likumdevējs nolemtu

veikt konkrētus pasākumus un radīt vienotāku un neatkarīgāku tiesu ekspertīzes institūciju sistēmu, nodibinot galveno biroju, kas apvienotu visas četras atsevišķās tiesu ekspertīzes institūcijas un būtu atbildīgs par šīs sistēmas politikas veidošanu, koordinētu to darbību un nodrošināt augstāku paveiktā darba līmeni.

- Runājot par tiesu ekspertīzes izmantošanu posmā, kad notiek gatavošanās tiesvedības procesam, kā arī tiesvedības procesa laikā:

1) Saistībā ar kriminālprocesa koncentrēšanas un pasteidzināšanas principu, ir nepieciešams LR KPK 238. panta 1. punktā *expressis verbis* noteikt nepieciešamību apsvērt kriminālprocesā iesaistīto pušu iesaistīšanos tiesas sēdē eksperta ekspertīzes nozīmēšanas procesā posmā, kad notiek gatavošanās tiesvedības procesam, pārejot arī uz tiesvedības posmu, ja šo jautājumu neizdodas atrisināt vienā kriminālprocesa posmā.

2) Inovatīvs solis tiktu sperts, ja LR KPK 286. pantā tiktu skaidri noteikts aizliegums pieņemt šāda veida pierādījumu formāla pamatojuma dēļ, pienākums veikt atbilstošu novērtējumu līdz ar pārējiem pierādījumiem, kā arī iespējamību četru soļu novērtēšana, kas pastāv valstīs ar anglosakšu tiesību tradīcijām. Tā rezultātā tiktu nodrošināta zināma veida pārliecība par tiesību praksi, bet šāda veida pierādījumu novērtējums būtu efektīvāks.

- Salīdzinot Lietuvas un Latvijas tiesiskos regulējumus šajā aspektā, abām valstīm tiek piedāvāti daži risinājumi:

1) Lietuvas likumdevējs apsver iespēju pierādījumu sniegšanas procesā iesaistīt jaunu pusi – ekspertu komisiju, ietverot to LR KPK 84. pantā un LR LTE 3. pantā, definējot to kā vairākus vienas specialitātes ekspertus, kas var darboties kriminālprocesā saskaņā ar likumu, kā arī LR LTE II nodaļā, ietverot tādus pašus īpašos noteikumus kā LR KPL 198. pantā, aprakstot trīs gadījumus, kad tiek izmantota komisijas veikta

ekspertu ekspertīze. Tas varētu būt efektīvs veids, kā nodrošināt ekspertu ekspertīzes kvalitāti un aizsargāt procesā iesaistīto pušu tiesības un intereses, it sevišķi gadījumos, kad atkārtota ekspertu ekspertīze nav iespējama.

2) Tā kā eksperts, kas pārstāv ekspertu ekspertīzes institūciju, kļūst par „universālu” personu, kas var piedalīties jebkurā no pirmstiesas izmeklēšanas darbībām, kas uzskaitītas LR KPL 113. pantā, Latvijas likumdevējam būtu atkārtoti jāizvērtē eksperta iesaistīšanās mērķis kriminālprocesā, kā arī jāpārtrauc eksperta ekspertīzes vērtības krišanās, ņemot vērā Lietuvas tiesiskā regulējuma praksi, atceļot LR KPL 113. pantā speciālistam izvirzīto prasību sniegt palīdzību, izmantojot savas zināšanas un iemaņas, bet neizdarot praktiskus pētījumus, vai vismaz „jāattīra” eksperta darbības, nodalot LR KPL 33.(2) pantā noteiktos eksperta uzdevumus, kas nav saistīti ar īpašo zināšanu pielietošanu kriminālprocesā, no tiem uzdevumiem, kas pēc visdziļākās būtības ir eksperta pienākums, piem., nodalīt eksperta ekspertīzes veikšanu un personas apskati no citiem eksperta uzdevumiem.

Ceturrtā aizstāvēšanai izvirzītā tēze. Pietiekams un detalizētāks regulējums, kas skaidro speciālista lomu pierādījumu sniegšanas laikā un pamato viņa jēgpilno lomu šajā procesā saskaņā ar šīs tiesību institūcijas galvenajiem pieņēmumiem, sniedz iespēju atrisināt problēmas, kas rodas praksē regulējuma trūkuma dēļ. Turklāt, ja Lietuvas likumdevējs ieņem stingru nostāju par nepieciešamību pēc bināras īpašo zināšanu pielietošanas sistēmas, ir vēl svarīgāk modernizēt tradicionālo skatījumu uz speciālistu, jo speciālista kā aizstāvamās puses interešu garanta kriminālprocesā potenciāls praksē netiek pietiekami efektīvi izmantots, tādēļ šis jautājums tiks apskatīts Latvijas normatīvajos aktos. Šo tēzi pamato šādi secinājumi:

- Visbūtiskākā problēma ir speciālista un eksperta īpašo zināšanu piemērošanas jomu un mērķu tuvināšana, kas padara

šīs īpašo zināšanu piemērošanas formas mākslīgas un nepamatotas. Tādēļ būtu noderīgi definēt šī kriminālprocesa dalībnieka lomu un mērķi LR KPK 89. pantā, *expressis verbis* nosakot, ka speciālists veic praktiski tehniskus pienākumus pirmstiesas izmeklēšanas posmā un ka tajā brīdī viņam ir prioritāte attiecībā pret citām īpašo zināšanu piemērošanas formām, savukārt tiesvedības procesa laikā viņš darbojas vienīgi kā konsultants. Turklāt LR KPK 89. pantā ir nepieciešams noteikt, ka nepamatota eksperta ekspertīzes piemērošana pirmstiesas izmeklēšanas laikā ir tādu galveno kriminālprocesa principu pārkāpums kā pasteidzināšana, ekonomija un proporcionalitāte. Tas liktu tiesai nozīmēt un kriminālprocesa dalībniekiem tiesu ekspertīzi veikt pamatotāk, ja tas ir objektīvi nepieciešams.

- Saistībā ar nepietiekamo speciālista procesuālo statusu un regulējumu par viņa lomu pierādījumu sniegšanas laikā praksē rodas citas būtiskas problēmas, kas saistās ar nepamatotu speciālista viedokļa „kvalitātes” devalvāciju (uzticamības un neatkārtojamības kontekstā), kā arī ar aizstāvības puses tiesību ierobežošanu, mēģinot izmantot speciālista iegūtās īpašās zināšanas. Tomēr visefektīvākais risinājums šīm problēmām ir pasākumi, kas vērsti uz izteiktāku speciālista lomas stiprināšanu pierādījumu sniegšanas procesā pirmstiesas izmeklēšanas posmā. Tādēļ, atsaucoties uz Lietuvas likumdevēja priekšlikumu ieviest tiesisku regulējumu, kas sniegtu kriminālprocesa dalībniekam iespējas izmantot vieglāk piemērojamas speciālista iegūtās īpašās zināšanas pirmstiesas izmeklēšanas posmā, speciālista izmeklēšana būtu veiksmīgs pasākums kriminālprocesa aizstāvības puses labā, kas stiprinātu sacīkstes principu, it sevišķi pirmstiesas izmeklēšanas posmā. Tātad Lietuvas tiesiskajā regulējumā ir nepieciešams modernizēt speciālista klasiskā statusa jēdzienu un mērķi, LR KPK 89. panta 1. punktā skaidri piešķirot tiesības

kriminālprocesa aizstāvības pusei izmantot šo pierādījuma veidu.

- Lai gan Lietuvas likumdevēja skatījums uz speciālista procesuālo statusu ir daudz ierobežotāks nekā tiesu ekspertīzes gadījumā, jo šī īpašo zināšanu forma ir ātrāk pielietojama, tiesiskā regulējuma par speciālista procesuālo statusu trūkums Lietuvas likumdošanā ir negatīva parādība, kas var tikt atrisināta, dodot viņam iespējas veikt ne tikai izmeklēšanas darbības, bet arī procesuāli ierobežotos pasākumus, to norādot LR KPK XII nodaļā vai 180. panta 1. punktā. Tāpat LR KPK 89. pantā ir nepieciešams *expressis verbis* sniegt sarakstu ar speciālista procesuālajām tiesībām, kas ir līdzvērtīgas eksperta tiesībām saskaņā ar LR KPK 86. pantu.

- Saskaņā ar likumdevēja viedokli šī kriminālprocesā iesaistītā persona (speciālists) nepamatoti kļūst neatkarīgāka no pirmstiesas tiesneša, nevis tikai piedalās šajā procesā asistenta lomā, un Lietuvas tiesiskajā regulējumā pat ir noteikumi, kas piešķir speciālistam tiesības vienam pašam veikt izmeklēšanas darbības. Tādēļ ir nepieciešams novērst sadursmi starp pirmstiesas izmeklētāja un speciālista funkcijām, veicot izmaiņas LR KPK 207. panta 1. punkta noteikumos un norādot, ka lietas un objektus, kas saistīti ar noziedzīgu nodarījumu, ja vien nav nepieciešams tos izmeklēt saskaņā ar LR KPK 205. pantu, izmeklē prokurors, pirmstiesas izmeklētājs vai speciālists, taču kopā ar šīm kriminālprocesā iesaistītajām personām.

- Latvijas likumdevējam vajadzētu pamanīt un apsvērt speciālista darbības priekšrocības pirmstiesas posmā, novēršot eksperta ekspertīzes nozīmes devalvāciju un stiprinot speciālista statusu pierādījumu sniegšanas procesā, ņemot vērā faktu, ka speciālistiem ir izvirzītas diezgan adekvātas prasības un viņam ir potenciāls aizvietot ekspertu dažos procesa gadījumos. Pirmkārt, to var darīt, mainot LR KPL 113(2). panta 2. punktu un nosakot, ka speciālistam ir pienākums sniegt

palīdzību, izmantojot savas zināšanas un prasmes, taču neveicot eksperta ekspertīzi (nevis praktiskus pētījumus, kā tas ir noteikts tagad) izmeklēšanas darbību veikšanas laikā.

Piektā aizstāvēšanai izvirzītā tēze. Nepieciešamība veikt izmaiņas Lietuvas īpašo zināšanu piemērošanas formu binārajā sistēmā attiecībā pret citām īpašo zināšanu formām, samazinot neskaidrības ar privātā eksperta procesuālo statusu un izvēloties vienu iespējamajiem veidiem - palielināt šī subjekta lomu kriminālprocesā, kā tas ir Latvijas gadījumā, vai sapludināt privāto ekspertu un speciālistu, atsaucoties uz īpašo zināšanu sistēmas formu stingri bināro sistēmu, vai arī paplašinot tiesu ekspertīzes jēdzienu ārpus tiesu ekspertīzes gadījumā un izvairoties no nepatiesām un nepamatotām jaunām īpašo zināšanu formām. Šo tēzi pamato šādi secinājumi:

- Runājot par privātiem ekspertiem:

1) Krievijas tiesību sistēmā progresīvs solis būtu privāta eksperta ieviešana un legalizēšana kriminālprocesā, nosakot to ar īpašiem noteikumiem KR KPK, savukārt Lietuvas tiesību sistēmā šajā jautājumā ir dažas izmaiņas, ko nosaka LR LTE 18. panta noteikumi, taču Lietuvas likumdevējs ir kritiski vērtējams par tā noteiktības trūkumu, jo tas nenodrošina šo īpašo zināšanu piemērošanas formu pierādījumu sniegšanas procesā.

3) Latvijas prakse rāda, ka privāto un publisko tiesu ekspertu statusu izlīdzināšana, atceļot dažus no ekspertu ekspertīžu veidiem atbilstoši sabiedrības interesēm, ko nosaka LR LTE 20. pants, ir inovatīvs un efektīvs solis, kas nerada negatīvas sekas, tādēļ tas ir vērtīgs paraugs Lietuvas tiesību regulējuma optimizācijai.

2) Privātai tiesu ekspertīzei ir potenciāls kļūt par stabilu līdzsvara nodrošinātāju kriminālprocesa aizstāvības pusei, lai varētu efektīvi un neatkarīgi izmantot īpašās zināšanas, it sevišķi pirmstiesas izmeklēšanas posmā, ja šim datu veidam ir atbilstošs īpašo zināšanu avota statuss. Tādēļ ir nepieciešams

LR LTE 18. panta 2. punktā *expressis verbis* noteikt, ka privāta eksperta rakstveidā noformētiem rezultātiem ir tāds pats statuss kā tiesu eksperta ekspertīzei, ja vien to neierobežo šis likums, sniedzot līdzvērtīgus pamatojumus eksperta ekspertīzes veidu ierobežojumiem, kā to nosaka LR LTE, galvenokārt balstoties uz sabiedrības interesēm.

4) Tomēr, ņemot vērā Lietuvas likumdevēja stingro nostāju par īpašo zināšanu piemērošanas formu binārās sistēmas attīstību un faktu, ka šis pasākums ir svarīgs kriminālprocesa aizstāvības pusei, LR LTE 18. panta 2. punkta noteikumos jāparedz, ka privātai tiesu ekspertīzei ir tāds pats statuss kā īpašajai izmeklēšanai. Tādējādi, raugoties no praktiskā viedokļa, tiesiskais regulējums būtu mazāk haotisks.

- Runājot par ārpustiesas ekspertīzēm, šo īpašo zināšanu piemērošanas procesuālo formu regulē departamentu tiesiskais regulējums, ņemot vērā faktu, ka šīs ekspertīzes veic kompetentas publiskās institūcijas, kuru kompetence un uzticamība netiek apšaubīta, lai gan tās nepieder pie tiesu ekspertīžu iestāžu sistēmas, ir nepieciešams veikt pasākumus, lai ieviestu dažās izmaiņas nepamatoti ierobežotajam tiesu ekspertīzes jēdziena apjomam, paplašinot šo jēdzienu līdz ārpustiesas ekspertīžu jomai, t.i., LR LTE 3.panta 4. punktā ir nepieciešams *expressis verbis* noteikt, ka tiesu ekspertīze ir procesa darbība, kuras laikā tiesa vai tiesnesis pieprasa ekspertam vai institūcijai, kas nepieder pie tiesu ekspertīžu sistēmas, veikt savām kompetencēm atbilstošu ekspertīzi.

- Runājot par citām īpašo zināšanu formām, ir nepieciešams izvairīties no nepatiesām, jaunām īpašo zināšanu piemērošanas formām, kas jebkādā aspektā līdzinās citām jau pastāvošām formām un rada nevajadzīgu haosu tiesiskajā regulējumā, kā tas, piemēram, notiek KR KPK 5. panta 40. punktā, kur ir jēdziens „izmeklētājs – kriminālists”; līdzīga situācija bija novērojama arī Lietuvas kriminālprocesa likumā, kur notikusi īpašo zināšanu formu pārskatīšana un pārbaude.

No šāda skatupunkta raugoties, īpašo zināšanu piemērošanas formu binārā sistēma ir pietiekami optimāla un efektīva.

Sestā aizstāvēšanai izvirzītā tēze. To valstu praksei, kurās valda anglosakšu tiesību (*common law*) tradīcija, ir potenciāls atrisināt dažas būtiskas problēmas, kas raksturīgas valstīm ar kontinentālo tiesību tradīcijām un kas radušās kriminālprocesa formalizēšanas rezultātā, un šie “dažādie” skatījumi rada pamatotas šaubas par īpašo zināšanu pielietošanas Lietuvas binārās sistēmas nepieciešamību un par eksperta ekspertīzes kā atsevišķas un neatkārtojamas īpašo zināšanu pielietošanas formas derīgumu kriminālprocesa laikā, runājot par fleksiblāku un efektīvāku īpašo zināšanu pielietošanu pierādījumu sniegšanas procesā, taču šāda atsauce uz liberālāku, anglosakšu tiesību valstīm raksturīgu praksi tiks izmantota piesardzīgi, jo starp šīm tiesību sistēmām pastāv atšķirības. Šo tēzi pamato šādi secinājumi:

- Neskatoties uz sacīkstes modeļa, kas nāk no valstīm ar anglosakšu tiesību tradīcijām, potenciālu to problēmu risināšanā, kas būtiskas valstīs ar kontinentālo tiesību tradīcijām, t.i., īpašo zināšanu piemērošanas binārās sistēmas nesistemātiska diferenciacija, kur kriminālprocesa pusēm ir iespējas rīkoties brīvi, vai atbilstība principam, kas nosaka, ka visām pusēm pirmstiesas izmeklēšanas posmā ir vienādas tiesības utt. Tātad pateicoties šī „atšķirīgā” skatījuma uz īpašo zināšanu institūciju potenciālam, ir vērts veikt detalizētākus pētījumus Lietuvas tiesiskā regulējuma kontekstā. Tomēr sacīkstes modelis nav pilnībā izstrādāts, atklājot citu specifisku problemātiku: eksperta – liecinieka viedokļa objektivitātes trūkums, puses piedāvātā speciālista kvalifikācija, kļūstot par ekspertu – liecinieku, kā arī sarežģītā pierādījumu vērtēšana, jo pierādījumu sniegšanas procesā iesaistītajām pusēm ir liela brīvība un iespējas piemērot plašāku īpašo zināšanu daudzveidību.

- Ņemot vērā abu tiesību sistēmu specifiku un iepriekš minētās problēmas, kas ir ieprogrammētas jau pašā sacīkstes modelī, ir ieteicams ar lielu uzmanību ieviest anglosakšu modeļa daudz liberālāko praksi kontinentālās tiesības pārstāvošo valstu formālajā modelī, lai šajās valstīs attīstītu īpašo zināšanu piemērošanas modeli. Turklāt anglosakšu valstu pieredze rāda, ka centieni savā tiesību sistēmā ieviest atsevišķus elementus no modeļa, kas pastāv valstīs ar kontinentālo tiesību tradīcijām, beidzas ar neveiksmi (noraidīšana vai atsavināšana attīstības procesā).

- Runājot par sacīkstes modeļa praktisko pielietojumu, Krievijas un it sevišķi Lietuvas likumdevējam būtu jāpārskata īpašo zināšanu piemērošanas binārā modeļa atbilstība un nepieciešamība, t.i., jāpārdomā, vai ir nepieciešams izslēgt tiesu ekspertīzi kā atsevišķu īpašo zināšanu formu tikai no tiesām, ja praksē kriminālprocesa puses parasti sniedz diezgan kompetentus speciālistu viedokļus un tiesiskais regulējums nodrošina diezgan efektīvus pasākumus iespējamo konfliktu risināšanai. Tāpat, runājot par anglosakšu tiesisko praksi, ir nepieciešams apsvērt ļoti stingro un formālo ekspertiem izvirzīto prasību mīkstināšanu, jo tādā veidā var radīt labvēlīgus apstākļus, kuros īpašās zināšanas pierādījumu sniegšanas procesā tiek izmantotas efektīvāk un fleksiblāk.

Septītā aizstāvēšanai izvirzītā tēze. Novērtējot eksperta ekspertīžu un speciālista secinājumu kā pierādījumu raksturīgākās pazīmes, redzams, ka īpatnības ir klātesošas visos raksturlielumos un ka seku novēršana kļūst diezgan sarežģīta, tādēļ tas ir jāņem vērā, nosakot konkrētā pierādījuma veida vērtību, pievēršot lielāku uzmanību šī pierādījuma veida novērtējuma specifikai. Šo tēzi pamato šādi secinājumi:

- Runājot par eksperta (speciālista) izteikto secinājumu pieņemamību, ir izvirzīti noteikumi, lai noteiktu šī pierādījuma veida formālo aspektu, t.i., eksperta (speciālista) kompetences, ar mērķi noteikt viņa patieso īpašo zināšanu

līmeni, nevainojamo atbilstību likumā paredzētajai kārtībai un nevainojamo izmeklēšanas atklājumu formalizāciju, it īpaši eksperta ekspertīzes gadījumā. Tāpat ir nepieciešams apsvērt iespēju tiesiskajā regulējumā ieviest procesuālo pārkāpumu diferenciacijas sistēmu (vismaz kopējo principu), lai padarītu šo pierādījumu piemērošanas prasību fleksiblāku un mazāk formālu.

- Novērtējot iespējas pārkāpt eksperta (speciālista) paustos secinājumus, šī informatīvā aspekta vērtēšana ir nepietiekama šī rādītāja atklāšanai, tādēļ ir nepieciešams novērtēt tā patieso nozīmību. Tāpat pēc Lietuvas kriminālprocesa reformas, kad tika izņemts saraksts ar elementiem, kas aizstāj pierādījumu sniegšanas objektu katrā kriminālprocesā, šis pārkāpjamības jēdziens ir kļuvis fleksiblāks, bet arī pati šī kategorija ir kļuvusi abstraktāka, tādēļ ir nepieciešams izveidot vienotu likumu sistēmu un sistemātiski noteikt, kādi apstākļi kā pierādījumu sniegšanas objekts ir svarīgi konkrētajā krimināllietā.

- Eksperta (speciālista) secinājumu uzticamība līdz ar citām augstāk minētajām pierādījumu pazīmēm praksē rada daudzas problēmas. Šī promocijas darba laikā veiktā analīze parāda, ka, ņemot vērā nepieciešamību novērtēt pierādījumu sarežģītos aspektus tiesiskajā praksē (zinātniskās pētniecības metodes, to piemērošanas procedūra, eksperta kompetence u.c.), šis jautājums tiek risināts diezgan formāli, pamatojoties uz pieņēmumiem, nevis veicot šī pierādījumu veida detalizētu analīzi. Tādēļ ir nepieciešams LR KPK 88. un 90. pantā skaidri noteikt tiesu pienākumu pareizi novērtēt šī pierādījumu veida īpašības un it sevišķi tā uzticamību. Tam būtu pozitīva ietekme arī uz tiesiskākas doktrīnas izveidi šī jautājuma kontekstā.

IZMANTOTĀS LITERATŪRAS UN AVOTU SARAKSTS

1. Burda R., Juškevičiūtė J. (2006). Specialiųjų žinių naudojimo formų Lietuvos baudžiamajame procese optimizavimas. Jurisprudencija, 11(89),. 19.-26.lpp.
2. Gross H. Handbuch f r Untersuchungsrichter als System der Kriminalistik. Berlyn: Nabu Press, 2012.
3. Juškevičiūtė J.. Specialiųjų žinių panaudojimas tiriant nusikaltimus: būklė ir perspektyvos. Promocijas darbs. Viļņa: Lietuvos teisės universitetas, 1998.
4. Kurapka V. E., Matulienė S., Bilevičiūtė E., Juškevičiūtė J. Dereškevičius E., Kurapka K. Specialiųjų žinių taikymo nusikaltimų tyrime mokslinė koncepcija ir jos realizavimo mechanizmas“. Mokslo studija, Viļņa: Mykolo Romerio universitāte, 2012.
5. Lietuvos Respublikos Konstitucionālās tiesas 2001. gada 12. aprīļa lēums „Par medību ieroču turēšanas un glabāšanas atļaujas iegūšanas ierobežojumiem“, lieta Nr. 33/99. Valstybės žinios, 2001, Nr. 33-1108.
6. Radzevičius E. Specialiųjų žinių panaudojimas tiriant nusikalstamus darbų saugos taisyklių reikalavimų pažeidimus: teorija ir praktika. Promocijas darbs. Viļņa: Mykolas Romeris universitāte, 2006.
7. Roberts P. Expert Evidence and Scientific Proof in Criminal Trials. Farnham: Ashgate Pub Co, 2014.
8. „Eurostat” statistika par noziedzību, oficiālā mājas lapa: http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Crime_statistics [aplūkots 10.03.2015]
9. Lietuvos Respublikos Iekšlietu ministrijas Informācijas tehnoloģiju un komunikāciju departaments, noziegumu statistika: <http://www.ird.lt/statistines-ataskaitos/?metai=2015&menuo=4&idAta=2&rt=1&oldYear=2015&id=136&idStat=10®ionas=0&id3=1##Atas> [aplūkots 10.03.2015]